

Макарова О. П., викладач кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС (м. Харків)

Мілорадова Н. Е., кандидат психологічних наук, доцент професор кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУ ВС (м. Харків)

НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена аналізу основних напрямків дослідження професійної ідентичності як інтегративного поняття. Розглядаються питання визначення поняття «професійна ідентичність» в межах різних підходів. Автором проводиться аналіз цього феномену з позиції взаємозв'язку когнітивних, мотиваційних, ціннісних характеристик особистості, що забезпечують орієнтацію в світі професії та дозволяють реалізувати себе, свій особистісний потенціал в професійній діяльності; сприяють прогнозуванню перспектив розвитку фахівця.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, професійна Я – концепція, професійне становлення.

Статья посвящена анализу основных направлений в исследовании профессиональной идентичности как интегративного понятия. Рассматриваются вопросы определения понятия «профессиональная идентичность» в рамках различных подходов. Автором проводится анализ этого феномена с позиции взаимосвязи когнитивных, мотивационных, ценностных характеристик личности, обеспечивающих ориентацию в мире профессии и позволяющих реализовать себя, свой личностный потенциал в профессиональной деятельности; способствующих прогнозированию перспектив развития специалиста.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, , профессиональная Я-концепция, профессиональное становление.

Актуальність. Професійна ідентичність є актуальним в науковому та практичному плані предметом сучасного психологічного дослідження. В цьому інтегративному понятті виражається взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних та ціннісних характеристик особистості, що забезпечують орієнтацію в світі професій, професійній спільноті та соціальному середовищі, які надають змогу більш повно реалізувати особистісний потенціал в професійній діяльності, а також спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору та перспективи власного розвитку. В умовах соціальних змін, підвищення вимог до сучасного спеціаліста, професійна ідентичність особистості виступає важливою передумовою адаптації на етапі професійного становлення. Саме сформована фахова ідентичність є суттєвим чинником попередження особистісних і професійних криз, пов'язаних із специфікою соціально-економічних змін у суспільстві, набуттям гідного статусу.

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців (К.А. Абульханова – Славська, А

Адлер, У. Джеймс, О.П. Єрмолаєва, Є.Н. Кірянова, Д. Марсія, Дж. Мід, Ю.П. Поваренков, Н. С. Пряжников, Х. Ремшмідт, Х. Теджфел Л.Б. Шнейдер, К. Юнг, Е. Еріксон, та інші) визначають, що вирішення потреби людини у визначенні свого місця в суспільстві та житті потребує постійної особистої активності [2,8]. В сучасних дослідженнях професійна ідентичність виділяється як основний критерій професійного розвитку особистості. Вивчення цього феномену ведеться за різними напрямками: визначення видів та рівнів професійної ідентичності, шляхів, етапів розвитку та криз, що супроводжують її розвиток, структури та динаміки професійної ідентичності, умов її становлення та змін професійної ідентичності під впливом економічних, політичних та соціокультурних умов.

Тому **метою** нашої роботи є вивчення основних підходів щодо дослідження професійної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Традиційно поява терміну «ідентичність» в психології пов'язана з іменем Е.Еріксона,

який розглядав ідентичність як внутрішню безперервність та тотожність особистості; як закінчення вирішення протиріч між особистістю та оточуючим соціальним середовищем [12]. Подальші дослідження ідентичності продовжувалися в напрямку диференціації підходів щодо соціальної ідентичності. Але незважаючи на постійно зростаючу зацікавленість до вивчення цього феномену залишаються нерозкритими до кінця питання, що пов'язані зі структурою, динамікою, функціями ідентичності. Як вважає Н.Л. Іванова у своїх дослідженнях це є наслідком недоопрацювання питання комплексного вивчення цього феномену, а саме соціальної ідентичності. Це, в свою чергу, відбивається на усвідомленні місця професійної ідентичності в загальній структурі особистості. Для досліджень проблеми професійної ідентичності необхідно зрозуміти яке місце займає це явище в загальній ідентифікаційній структурі особистості та яку роль виконує у професійному та соціальному самовизначенні людини [4].

У вітчизняній психології поняття професійної ідентичності використовується досить недавно, незважаючи на те що питання професійного визначення пов'язані з мотивами діяльності, які ретельно вивчалися в межах наукових шкіл на території радянського та пострадянського простору. Дослідження професійної ідентичності провідними вітчизняними науковцями базувалося на принципах системності та структурності психічних явищ, єдності та взаємозв'язку психіки та діяльності, пошуку генетичних взаємозв'язаних рівнів ідентичності, дослідженні формування ідентичності в процесі вивчення професійної діяльності. Цьому сприяла методологічна традиція та концептуальна база вітчизняних досліджень провідних науковців О.П. Єрмолаєвої, Є.А. Клімова, Ю.П. Поваренкова, Н.С. Пряхнікова, В.Д. Шадрікова, Л.Б. Шнейдер та інші.

Є.Н. Кірянова визначає професійну ідентичність як стійке узгодження індивідуальних ознак, умов, та змісту професії, забезпечення досягнення на конкретному етапі визначеного, суб'єктивного рівні професіоналізму, обумовлення подальшого професійного зростання та можливостей перенесу

сформованих навичок та вмінь в змінні умови діяльності [7].

У вітчизняних дослідженнях показано, що професійна ідентичність - продукт довгого особистісного та професійного розвитку. В повній мірі ця ідея представлена в концепції професіогінеза О.П. Єрмолаєвою. Згідно основних положень цієї концепції професійна ідентичність складається тільки на достатньо високих рівнях опанування професією та визначається як стійке узгодження найголовніших елементів процесу професійного розвитку. Аналіз типів оволодіння професією та відповідних рівнів ідентичності, свідчить про те що, ступінь ідентифікації суб'єктом себе з професією визначає можливості реалізації перетворюючої функції ідентичності. Професійна ідентичність є регулятором, виконуючим стабілізуючу та перетворюючу функції, співвідношення яких забезпечує професійне самовизначення та розвиток професіонала [3].

Уявлення вітчизняних дослідників про професійну ідентичність в цілому узгоджуються з сучасними тенденціями в західній психології, де професійна ідентичність розглядається як компонент особистості, який забезпечує успішну професійну адаптацію, як домінуючий фактор професійної кар'єри, який базується на компетентності, профпридатності, зацікавленості до праці.

В дослідженнях формування та розвитку ідентичності сучасного професіонала відзначається те що, процес найчастіше носить слабо усвідомлювальний характер, оскільки багато трудових операцій уніфіковано внаслідок застосування схожих технічних засобів діяльності в різних професіях. Це ускладнює сприйняття цілісного уявлення людини про свою роль в професійному середовищі, без якого неможливим є усвідомлення свого міста в обраному професійному полі та досягнення професійної майстерності.

Л.Б. Шнейдер виділяє механізм усвідомлення як центральний компонент професійної ідентичності та визначає її як «психологічну категорію, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до визначеної професії у професійному колі». Автор аналізує зв'язок професійної ідентичності з професійною самосвідомістю, яка формується на основі

співвідношення образу професії з Я-концепцією під впливом самоконтролю, рефлексії особистих дій та прийнятті повної відповідальності за це. [10, с.113].

Так виокремлення поняття «професійна ідентичність» Ю.П. Поваренков пов'язує з професійною Я – концепцією, професійними установками та переконаннями. Розглядаючи професійну ідентичність як прийняття індивідом на соціальному та психологічному рівні професійних ціннісних позицій, нормативних для окремого професійного простору Ю.П. Поваренков використовує критерій прийняття особистістю професійних цінностей. [6].

О.П. Єрмолаєва розглядає термін професійної ідентичності в контексті системи «людина – професія – суспільство», визначає його як сутнісну психосоціальну структуру, в якій сфокусовані основні відношення професіонала в цій системі, тобто ставить її в центрі всіх понять психології праці. Згідно цього дослідження професійна ідентичність це системна характеристика суб'єктивно – соціально – діяльного співвідношення, тобто це не тільки прийняття професійних цінностей, але і гармонійна ідентифікація з діяльністю (інструментальна ідентичність), соціумом (зовнішня ідентичність) та самим собою (внутрішня ідентичність) [3].

Для більшості дослідників професійна ідентичність є більш широкою та складною категорією, ніж поняття професійно важливі якості, професійна придатність або професійна готовність.

Л.Б. Шнайдер питання щодо професійної ідентичності та професійної Я – концепції розглядає таким чином: аналіз професійної ідентичності вона називає самопізнанням, внаслідок чого народжується Я – концепція особистості. Саме в рамках професійної Я – концепції формується образ професії та конкретні професійні цілі. Образ професії проводить суб'єкта через процесуальну активність до професійної майстерності та досягненню професійної ідентичності, а саме вона розглядається як результат процесу, які відбуваються в професійній й Я – концепції [10].

Для вітчизняних досліджень професійної ідентичності характерним є розгляд цього феномену базуючись на принципах системності та структурності

психічних явищ, пошук генетично взаємопов'язаних рівнів ідентичності та дослідження формування ідентичності в процесі оволодіння та виконання професійної діяльності. Це відображено в концепціях системогенезу в професійній діяльності В.Д. Шадрікова, професійного становлення особистості Ю.П. Поваренкова, трудової діяльності Є.А. Клімова, професіогенезу О.П. Єрмолаєвої [3,5,6,9].

В межах цих концепцій професійна ідентичність розглядається як результат довгого особистісного та професійного розвитку. З дослідницької позиції зацікавленість викликають методологічні особливості вивчення професійної ідентичності О.П. Єрмолаєвої, Л.Б. Шнайдер, які вважають, що її вивчення повинно відбуватися навколо «якісної» методології, тобто прямого інтерв'ю, проєктивних методик та інш. «Якісний» підхід дозволяє виявити не тільки рівень сформованості ідентичності, але і провести аналіз причин виникнення того чи іншого статусу за допомогою біографічних самоописових респективних методів; дослідити професійну специфіку ідентифікації, з точки зору тієї чи іншої професії, описати відношення особистості до свого діла скрізь призму професійної ідентичності.

З точки зору О.П. Єрмолаєвої, класичні природознавчі методи психології неприйнятні до вивчення професійної ідентичності; експеримент неможливий; спостереження обмежено тим що лише окремі випадки можуть бути простежені повністю; тестування малоефективне внаслідок обмеженого доступу усіх посадових осіб [3]. З вищевикладеного виходить, що відсутність можливостей для проведення прямого тестування є фактором відмови від методик, однак при наявності такої можливості їх застосування може бути виправданим.

Є.Н. Кірянова визначає професійну ідентичність як стійке узгодження індивідуальних ознак, умов, та змісту професії, забезпечення досягнення на конкретному етапі визначеного, суб'єктивного рівню професіоналізму, обумовлення подальшого професійного зростання та можливостей перенесення сформованих навичок та вмінь в змінні умови діяльності. Автором було проведене «пілотажне дослідження» спрямоване на

вивчення професійної ідентичності як одного з факторів адаптації в соціокультурному середовищі. Отримані результати сприяли формуванню висновків про те, що професійна ідентичність має інтегральний характер та є універсальним показником адаптації фахівців у професійному середовищі [7].

В зарубіжній літературі простежуються два основних підходи щодо дослідження проблематики професійної ідентичності: перший спрямований на вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення, другий – на виділення соціальних сторін та факторів становлення професіонала.

Наприклад, М.Аргайл ще в середині 1970-х років писав про зв'язок професійної ідентичності з професіоналізацією індивіда. Дж. Соненфелд показав, що ідентичність з'являється та трансформується в процесі професійного розвитку. Р. Фінчман в своїх дослідженнях звертав увагу на усвідомлення особистістю професійних вимог, етичних норм, цінностей, які приходять протягом оволодіння професією. Тобто процес формування професійної ідентичності це співвідношення індивідуальних особливостей з соціальним впливом в процесі професіоналізації. В межах соціологічних досліджень С.Джонел показав, що ідентичність формується на основі співвідношення формального та неформального статусів професії [4].

К. Мак-Говен и Л. Харт акцентують увагу у вивченні професіональної ідентичності на процесі соціального навчання, що включає оволодіння спеціальними знаннями та навичками необхідними для виконання професійних ролей. Т. Ллойд и П. Муллен, вивчаючи діяльність рибаків показали, як формується та укріплюється професійна ідентичність та що сприяє цьому процесу. В дослідженнях А.Мішел і С. Вортам проаналізовано яким чином процес входження працівників в сумісну діяльність впливає на нову організаційну ідентичність та сприяє змінам індивідуальної ідентичності та когнітивним процесам персоналу [4].

В сучасних західних працях наведено приклади шляхів дослідження ідентичності із застосуванням сукупності різних методик. Значний інтерес та увагу викликають праці, цілі яких вивчення професійної

ідентичності з допомогою методу аналізу мови в межах нарративної психології. Голландський дослідник Ван де Мисрооп запропонував оригінальну схему вивчення ідентичності в межах нарративного аналізу, коли з усіх речей респондентів, починаючи з першопочаткових, за допомогою кількісних методик «відбираються» найбільш цікаві з точки зору дослідницьких задач, а потім вони ретельно аналізуються з застосуванням якісних методів [7].

Висновок. Успішне входження в професійне середовище пов'язано з розвитком професійної ідентичності, усвідомленням своїх професійно важливих навичок, придбанням професійних, соціальних та матеріальних перспектив, позитивним самосприйняттям, незалежністю, самоповагою та почуттям захищеності в професійному суспільстві.

Дослідження професійної ідентичності надає можливість формувати нові напрямки підготовки фахівців. Завданням професійного самовизначення та становлення представників багатьох сучасних професій є: формування здібності рефлексувати зміни у соціальному оточенні та спрямованості особистого розвитку. Професійна ідентичність може бути деяким індикатором спектра проблеми суб'єкта в існуючому соціальному середовищі та в той же час – внутрішньою основою для подолання труднощів професійної соціалізації. Професійне становлення – це складний довгий суперечливий процес, який включає в себе різні змістовні та структурні компоненти. Тому до підготовки фахівця необхідно підходити комплексно з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, професійної специфіки та характеру сучасного соціально-економічного простору.

Ми бачимо, що дослідження професійної ідентичності це важкий та складний шлях поєднання кількісних та якісних методів, результати яких сприяють формуванню цілісного та системного погляду на цей феномен. Вивчення проблематики професійної ідентичності - це один з значних «внесків» у розумінні особистостей професійної Я – концепції: ідентифікація себе в межах професійного простору є важливою частиною уявлення про себе.

Література

1. Абульханова - Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова - Славская. - М. Мысль, 1991. — 301 с.
2. Бубряк Т.Ю. Засаднича роль інтегративного підходу у становленні професійної само ідентичності майбутніх психологів / Т.Ю. Бубряк // Вісник Національного університету оборони України. – К.: НУОУ, 2013. – Вип.5(36). – С.171 - 177.
3. Ермолаева Е.П. Психология социальной реализации профессионала. / Е.П. Ермолаева. – М.: ИП РАН, 2008. – с
4. Иванова Н.Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н.Л. Иванова // Вопросы психологии. - М., 2008. – С.
5. Климов Е.А. Введение в психологию труда. / Е.А. Климов. – М.: ЮНИТИ, 1998 – 200с.
6. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной идентичности / Ю.П. Поваренков // Сибирский психологический журнал. – 2006. – N 24. – С. 53–58.
7. Рикель А.М. Профессиональная Я-концепция и профессиональная идентичность в структуре самосознания личности. Часть 2 [Электронный ресурс]// Психологические исследования: электрон.науч. журн. 2011. N 3(17). URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: чч.мм.гггг). 0421100116/0034.
8. Турецька Х.І Аналіз підходів до розуміння ідентичності в психологічній науці / Х.І.Турецька // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2007. – Вип. 37. – С. 232–236.
9. Шадриков В. Д. Проблема системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 185с.
10. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичности: теория, эксперимент, тренинг. [учебное пособие] / Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2004. - 600 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ./ Общ. ред. и предисл. Толстых А.В. / Э. Эриксон – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. - 344с.

Makarova E., lecturer of psychology and pedagogy department

Miloradova N., professor of the psychology and pedagogy

WAYS OF RESEARCH THE PROFESSIONAL IDENTITY

The article is dedicated to the analysis of the main ways of research the professional identity as integrative concept. It touches upon the issues of definition the concept “professional identity” within different approaches. The author analyses this phenomenon from the position of the correlation of cognitive, motivative and valuable characteristics of a person, that provides the orientation in the professional world and allows implementing yourself, your personal potential in the professional activity; promoting the prediction of specialist’s development prospects.

The author gives an analysis of the approaches in western and native psychology as to methods of professional identity research within qualitative and quantitative review. It is given the examples of complex approach to this phenomenon studying and it is defined, that researching the professional identity is the complicated way of combination the qualitative and quantitative methods, results of which promote the forming the integral and system view at this phenomenon. The author points out that professional identity is a very important index of professional self-development.

Key words: identify, professional identity, professional self- conception, professional establishment.